

Doru Radosav

Rezistența anticomunistă armată din România între istorie și memorie

Context istoric

Rezistența anticomunistă armată din România a fost un fenomen istoric care s-a derulat începând cu intrarea unităților militare sovietice în România, în anul 1944. Ea este de la bun început expresia confruntării dintre două lumi, două sisteme politice, culturale și etice, mai exact între o lume românească remanent democratică după 1944 și una comunistă, străină, totalitară. Stranietatea acestei lumi vine atât dinspre o situație etnică și mai ales supraetnică, așa cum se întâmplă în cazul lumii sovietice, centrată pe lupta de clasă, pe promovarea ateismului și pe colectivismul forțat, cât și dinspre o societate ale cărei valori etice sunt cultivarea fricii, delațiunea, conformismul, minciuna, falsul, duplicitatea. În profunzime, confruntarea este de ordin politic, etic, cultural, religios, marcată în istoria României de momente sau evenimente încă puțin cunoscute. Toate aceste valențe ale confruntării își găsesc corespondent în motivațiile sau cauzele rezistenței anticomuniste din România, aspect ce conturează și assemblează reactivitatea complexă a societății românești la instalarea sistemului comunist.

Intrarea armatei sovietice în 1944 în România, instalarea guvernului procomunist și prosovietic condus de dr. Petru Groza în 1945, falsificarea flagrantă a rezultatului alegerilor din 1946 ce marca „legitimarea” impenitentă, din interior, a comuniștilor la conducerea țării, anularea brutală a activității PNT, autosuspendarea PNL și „absorbția” PSD de către Partidul Comunist, marile procese politice ale conducerii PNT din 1947, alungarea Regelui din țară în 1947, reformele comuniste de tip sovietic din 1948 în domeniul proprietății, justiției, armatei, culturii, învățământului, academei, toate provoacă și fundamentează forme de rezistență la comunism, în cadrul cărora

lupta armată de rezistență anticomunistă din munți a rămas manifestarea cea mai radicală și cea mai acută în confruntarea cu comunismul.

În cadrul mișcării de rezistență armată anticomunistă din zona Europei Centrale și de Est, cea din România deține un loc important în percepția mediilor politice și a serviciilor strategice și de informații din lumea occidentală. În comparație cu mișcările de rezistență din Letonia, Polonia („Libertate și independență”), din Ucraina („Organizația naționaliștilor ucraineni”), din Albania („Organizația Balli Kombetar”)¹, mișcarea de rezistență din România se derulează într-un interval de timp mult mai mare, între 1944 și 1962².

Forme și tipologii de rezistență anticomunistă

Mișcarea anticomunistă din România derulează o serie de forme de manifestare definite după criteriile organizatorice, scopuri, strategii de acțiune, după componența socială, impactul și durata lor, după zonele și spațiile geografice în care ea s-a manifestat. Dacă forma cea mai acută o reprezintă rezistența armată din munți, celelalte forme ale rezistenței se pot contextualiza într-o ierarhie sau gradualitate descendentă. În cadrul acestei gradualități pot fi definite tipologii ale mișcării de rezistență ce sunt conturate atât după formele de manifestare, cât mai ales în funcție de *implicările socioculturale* în aceste mișcări.

Într-un prim palier al tipologiei mișcării anticomuniste se pot plasa cele caracterizate de *implicarea civică* în acțiuni și manifestări anticomuniste: organizații și grupări civile care au făcut permanent propagandă anticomunistă, compuse din intelectuali, studenți, elevi, muncitori, țărani; acțiuni de protest ale societății civile îndreptate împotriva proiectatei demolări a 7-8.000 de sate, care s-au convertit ulterior într-o manifestare de largă solidaritate a opiniei publice internaționale în anul 1988, cunoscută sub numele de „Opérations

1. L.M. Bejenaru, „Să lupți pentru a muri: mișcarea de rezistență armată anticomunistă din România. O încercare de analiză”, în CNSAS, *Mișcarea armată de rezistență anticomunistă din România. 1944-1962*, Kullusys, București, 2003, pp. 395-396.
2. *Ibidem*, p. 394, ultimul luptător din rezistența anticomunistă este socotit a fi fost țăranul Ion Banda din Banat, ucis în 1962; cf. și *Bande, bandiți și eroi. Grupurile de rezistență și Securitatea. 1948-1968*, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 19. După 1960, când a fost arestat Gheorghe Arsenescu din Muscel (executat în 1962 la închisoarea din Jilava), rezistența anticomunistă armată este lichidată, cu excepția lui Ioan Gavrilă Ogoranu, care este arestat în 1976.

Villages Roumains”; atitudini civice publice împotriva comunismului începând cu 1977 în cadrul cărora s-au remarcat o serie de exponenți ai societății civile precum Paul Goma, Radu Filipescu, Doina Cornea etc.³.

Un al doilea grup de acțiuni sunt cele cu *implicarea intelectualilor*: cercuri de intelectuali laici și clerici, constituite ca grupuri de reflecție și de întreținere a ideilor anticomuniste, a unei etici întemeiate pe valorile creștine și democratice, cum a fost grupul de reflecție spirituală și religioasă „Rugul aprins”; atitudini și forme de manifestare anticomunistă în lumea intelectualilor privind recuperarea conștiinței istorice, care au culminat în anii 1957-1958, când s-a marcat aniversarea a 500 de ani de la urcarea pe tron a voievodului Moldovei Ștefan cel Mare, receptat în memoria colectivă ca simbol al independenței și identității etnice, al gesticii ctitoriale aferente pietății creștine românești, în condițiile în care Basarabia și Bucovina, părți ale Moldovei voievodale de odinioară, se aflau sub dominația sovietică, alogenă și atee; acțiuni ale intelectualilor din perioada 1983-1988, îndreptate împotriva politicii de sistematizare irațională a orașelor ce viza distrugerea monumentelor de arhitectură din București și din alte orașe⁴.

Se poate degaja și o *implicare studențească* în rezistența anti-comunistă, în forme și exprimări variate care au traversat primul deceniu al comunismului și care au culminat cu manifestațiile anti-sovietice și anticomuniste din 1956 ale studențimii din Timișoara (în timpul revoluției antisovietice din Ungaria)⁵. Procesul comunizării, al instalării sistemului colhoznic în agricultură, prefațat de o strategie bine pusă la punct de statul comunist de distrugere a clasei țărănești proprietare prin sistemul cotelor, a determinat și o *implicare țărănească* masivă, distribuită în toată țara, concretizată în proteste, revolte și răscoale țărănești îndreptate împotriva colectivizării agriculturii⁶.

3. Cf. Dennis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea: constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, Humanitas, București, 1998.

4. *Ibidem*.

5. Cf. M. Sitariu, *Oaza de libertate. Timișoara, 30 octombrie 1956*, Polirom, Iași, 2004.

6. Cf. Octavian Roske, „Colectivizarea agriculturii în 1949-1962”, *Arhivele Totalitarismului*, an I, I/1993; cf. și grupul de studii pe tema colectivizării în AIO (*Anuarul de istorie orală*), vol. II, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001, pp. 329-419; Dorin Dobrințu, Constantin Iordachi (ed.), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*, Polirom, Iași, 2005; D.A. Kideckel, „Discourses of Resistance: Antisystemic Performance on a Romanian Collective Farm”, AIO, vol. VI, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005, pp. 110-133; Dumitru Șandru, „Decretul 83/1949”, *Arhivele Totalitarismului*, I, 1/1993, pp. 133-145.

La reacțiile față de comunism, față de consecințele sale nefaste în viața cotidiană au luat parte și categoriile muncitoare. Se produce lent, pe parcursul epocii comuniste, un proces de convertire a clasei muncitoare, industriale dintr-un aliat al PCR într-un adversar al acestuia, în condițiile în care ideologia comunistă urmărea constituirea unei clase muncitoare ideologizate și abstracte. Mai exact, se produce o adversitate a realității muncitorești față de o utopie muncitorească comunistă. În aceste condiții, clasa muncitoare își recuperează conștiința de sine și memoria identitară ocultată, confiscată sau pervertită de comunism. *Implicarea muncitorească* în fenomenul rezistenței anticomuniste s-a particularizat prin sabotaje în perioada de început a comunismului, pentru ca mai apoi să se radicalizeze sub forma unor greve și revolte de mare amploare, precum greva generală a minerilor din Valea Jiului din 1977, revolta muncitorească din 1981 din Bazinul minier Motru sau revolta muncitorilor din Brașov din 1987⁷. Un element semnificativ în exprimarea anticomunistă a muncitorimii îl reprezintă formarea în același an fatidic 1977 – an al grevei din Valea Jiului, al manifestării disidenței lui Paul Goma, fapt care semnifică începutul dezarticulării unanimității aparente a discursului politic și a aplicațiilor ideologice ale comunismului din România – a sindicatelor libere, precum SLOMR (Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România) și sindicatul liber „Libertatea”⁸.

Toate aceste forme și tipologii asamblează și întrețin o *cultură a rezistenței* relevabilă printr-o manifestare proteiformă declanșată și reprodusă la nivelul mentalului colectiv *subzistent, neideologizat*. Altfel spus, o rezistență informală care s-a localizat la nivelul comunicării, psihologiei și mentalităților colective s-a manifestat prin folclorul anticomunist, paraliteratură, prin umorul și deriziunea față de ideologia și liderii comuniști⁹, prin lucrări de literatură cultă ale unor scriitori mai mult sau mai puțin disidenți, în piese de teatru cu o semantică eufemist anticomunistă. În cazul de față este vorba despre o *implicare sociabilă* în contextul acțiunilor anticomuniste. Această valență sociabilă se construiește, așa cum am arătat mai sus, la nivelul comunicării și vorbirii publice, ceea ce presupune o diseminare a acestei forme de rezistență într-un spațiu social al proximității ce mizează pe similitudinea de valori asumate, pe o conștiință comună și complice în zona rezistenței, pe o reactivitate împărtășită de o „audiență ce ar fi în temă”. Se produce, conform lui

7. Cf. Dennis Deletant, op.cit. ; Gheorghe Gorun și H. Gorun, „Revolta minerilor din Motru, 19 octombrie 1981”, *AIO*, vol. VI, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005, pp. 262-283.

8. Cf. Dennis Deletant, op.cit.

9. Cf. Cornelia Călin-Bodea, *Folclorul rezistenței anticomuniste*, Studium, Cluj-Napoca, 1999; Aurelian Popescu (coord.), *Poezia în cătușe*, Omniscope, Craiova, 1995.

Habermas, o rezistență discursivă, evidentă în acte și „acțiuni comunicative” ce se bazează pe „valorile universale, precum adevărul, dreptatea, sinceritatea, pe care participanții le asumă în mod implicit și le recunosc în mod reciproc și care fac posibil consensul ce unește acțiunea”¹⁰.

Toate acestea elaborează un discurs public care intră în strategia rezistenței. Această rezistență la nivelul vorbirii, al comunicării, conturate ideomatic (cei angajați în rezistență) și într-o proximitate (complicitatea în rezistență), este în esență o reacție la sistemul de propagandă și control al expresiei și comunicării, la „impunerea asupra societății a necesității de a repeta «ceea ce trebuie să se spună» în care poezia și glumele periculoase asediază comedia unanimității care se bazează pe capacitatea artificial formată de cooperare și receptare”¹¹.

Aceste forme și organizări tipologice ale rezistenței anticomuniste nu includ întreaga varietate și multitudinea manifestărilor față de opresiunea prezentă în societatea românească în a doua jumătate a secolului XX. Viitoare cercetări derulate pe un orizont metodologic interdisciplinar vor putea recupera și formaliza și alte expresii ale fenomenului rezistenței anticomuniste.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Etape în rezistența anticomunistă

Repererele cronologice ale fenomenului rezistenței anticomuniste din România, dincolo de proiecțiile lor strict referențiale, pot să inducă semnificațiile și dinamica internă ale acestui fenomen istoric ce talonează instalarea și consolidarea procesului de comunizare în România. O anumită gradualitate care se derulează, așa cum am arătat mai sus, de la formele acute precum rezistența armată spre cele informale ce se transformă în atitudini și mentalități anticomuniste, sedimentate adânc în conștiința colectivă, se poate declina și în contextul unor etape și secvențe temporale.

În istoriografia românească dedicată studierii comunismului, care a început să se contureze în ultimele decenii, s-au definit două mari etape care, în parte, se suprapun cronologic, dar se disting prin formele lor prevalente de manifestare de la o perioadă la alta. Dinamica și succesiunea în timp ale formelor de manifestare recompun un fenomen istoric încă în parte necunoscut.

10. Cf. J. Habermas, *Moral Consciousness and Communicative Action*, MIT Press, Cambridge, 1997, apud D.A. Kideckel, op.cit., pp. 113-114.

11. Luisa Passerini, „Introduction”, în *idem* (ed.), *Memory and Totalitarianism*, Oxford University Press, New York, 1992, pp. 7-8.

Prima mare etapă o reprezintă rezistența armată anticomunistă dintre 1944-1962, iar cea de-a doua etapă pune în evidență, alături de forma armată a rezistenței, o rezistență civilă și se desfășoară între 1953 și 1989. Ambele etape evidențiază faptul că societatea comunistă s-a construit și apoi s-a manifestat pe un latent *casus belli*, în condițiile în care comunismul, este știut, s-a manifestat ca o „societate punitivă”, în accepțiunea dată de M. Foucault, o societate în care dușmanul de clasă e obiectul unui rasism de stat¹².

Societatea comunistă ca societate ordonată este expresia unei bioputeri în care anularea adversarului era cuvântul ei de ordine, era rațiunea ei de a fi. Dialectica convingerii și legitimării în comunism era războiul. Or, în fața acestui război permanent și amplu, formele de rezistență sunt pe măsură. Rezistența este o consecință a războiului și a opresiunii, o *transcriere* a acestora în spațiul libertății, niciodată în totalitate anulat. Unei opresiuni *ordonate și supraordonate* i se opune o rezistență *proteică*.

Comunismul se instalează în țările din Est pe un incomensurabil deficit de legitimitate în perspectivă istorică. Chiar în condițiile în care democrația în general germinează structuri ce „facilitează aplicarea latentă a forței, opresiunea persoanei de către altă persoană prin violența structurală, insesizabilă, ce modelează ideologii, valori și dependențe”¹³ specifice ulterior regimurilor totalitare, fasciste și comuniste, în zona estică a Europei deficitul de legitimitate se originează istoric și este un adevărat și profund stigmat al modernității¹⁴.

Acest deficit de legitimitate impune un masiv și imperativ *apel la memorie*. Legitimitatea construită prin ideologizarea istoriei (a luptei de clasă) de către comunism se află într-un conflict evident, prin validarea sa reală, prin raportarea sa la adevăr¹⁵. Lipsa unei culturi sau a unui „habitus” al legitimității produce o indistinție între „drept” și „putere”, între „adevăr” și „putere”, între „memorie” și „scrisul istoric”, între „mit” și „rațiune”¹⁶. Ieșirea din comunism și, mai exact, *delegitimarea* lui se fac – în condițiile în care memoria era înăbușită sau cenzurată – prin *memorie*. Se decodifică așadar, în aceste condiții, un discurs al memoriei în fața prescripției istorice. Delegitimarea comunismului prin memorie este în primul rând o delegitimare a istoriei oficiale încă impenitentă în ceea ce privește ultima jumătate de secol din istoria României.

12. Michel Foucault, *Trebuie să apărăm societatea*, Univers, București, 2000, pp. 94-95.

13. Luisa Passerini, op.cit., p. 8.

14. A. Brossat, S. Combe, Jean Yves Potel, Jean Charles Szurek, *A l'Est la mémoire retrouvée*, La Découverte, Paris, 1990, p. 27.

15. Cf. J. Habermas, *Raison et légitimité*, Payot, Paris, 1978.

16. A. Brossat et al., op.cit., p. 28.

Prima etapă, 1944-1962, etapa rezistenței armate, forma cea mai acută și de cea mai mare amplitudine, a reprezentat deopotrivă cea mai lungă rezistență armată anticomunistă, așa cum s-a arătat mai sus, a popoarelor din estul Europei ocupate de sovietici¹⁷. În cadrul acestei prime etape se pot degaja mai multe segmente cronologice. Un prim segment cronologic ar fi cel cuprins între 1944 și 1948, care debutează odată cu intrarea armatei sovietice în România și se încheie în luna ianuarie 1948, odată cu plecarea forțată a Regelui Mihai I. În cadrul acestui segment cronologic se pot degaja trei perioade ce își găsesc corespondenți și în trei tipuri de rezistență derulate în perioadele martie 1944 – august 1944, 23 august 1944 – toamna anului 1945 și 1945-1948.

În prima perioadă are loc rezistența antisovietică, în condițiile în care, la sfârșitul lunii martie 1944, trupele sovietice pătrund pe teritoriul României, în nord, în Bucovina. La inițiativa Marelui Stat-Major al armatei române s-au organizat așa-numite batalioane regionale fixe, formate din militari și voluntari civili, care aveau drept scop oprirea infiltrărilor sovietice pe linia frontului, acțiuni de diversion și culegere de informații. Astfel de batalioane au fost organizate în județele Neamț, Vrancea, dar cel mai cunoscut și mai activ era cel din Bucovina, format din militari și civili din rîndul populației românești și ucrainene antisovietice. Ele erau compuse din mai multe plutoane și companii conduse de învățători din satele bucovinene, care erau totodată și ofițeri în rezervă. Odată cu înaintarea trupelor sovietice, aceste batalioane s-au transformat și s-au regrupat începând cu luna mai 1944 în grupuri de partizani sau de autoapărare în fața jafurilor, violurilor și crimelor comise de armata sovietică de ocupație. Numărul luptătorilor din batalionul „Bucovina” s-a ridicat la peste 1.300 de combatanți, care apoi s-au repliat în grupuri mai mici sau unități de partizani ce cuprindeau 15-120 de combatanți. Cele mai active grupuri au fost cele conduse de Vladimir Macoveiciuc, grupul Constantin Cenușă, grupul Ion Vatamaniuc, grupul „Vulturii”, grupul Vasile Motrescu¹⁸.

A doua perioadă a rezistenței armate anticomuniste, fixată cronologic între 23 august 1944 și toamna anului 1945, se caracterizează prin activitatea unităților de rezistență antisovietică, parașutate din Germania și Austria în România și formate în special din foști legionari refugiați după 1941 – odată cu lichidarea mișcării legionare de către generalul Ion Antonescu – în Germania și Austria. Ei urmau

17. A. Brișcă, „Rezistența armată anticomunistă din România”, *Arhivele Totalitarismului*, VII, nr. 22-23, București, 1995, p. 42.

18. Dorin Dobrințu, „Bucovineni contra sovietici. Rezistența armată antisovietică-anticomunistă din Bucovina”, *AIO*, vol. V, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, pp. 96-129.

să lupte în spatele frontului româno-sovietic cu scopul de a răsturna regimul politic din țară instalat după 23 august 1944 și de a reînscris România în alianța cu Germania. În intervalul 6 martie 1945 – 10 decembrie 1945, au acționat un număr de 17 grupuri parașutate în toată țara, fiecare având în jur de 30-50 de combatanți.

A treia perioadă este cea cuprinsă între decembrie 1945 și sfârșitul anului 1947, perioadă în care s-a remarcat activitatea organizației „Haiducii lui Avram Iancu, Divizia Sumanele Negre”, formată la început în Transilvania din militari, ofițeri, voluntari civili, fără nici o coloratură politică, ea având un profund caracter național îndreptat împotriva sovietizării și comunizării țării promovate de guvernul procomunist al lui Petru Groza. Această organizație se structurează în unități și subunități, cele mai mici cuprinzând între 50 și 100 de luptători, iar cele mai mari ajungând până la 2.000 de combatanți. Ele s-au grupat în cele trei provincii istorice – Transilvania, Moldova, Muntenia. Alături de aceste organizații mari, paramilitare, au existat și o serie de grupări civile (unele dintre ele și cu o componentă militară), în număr de 35, care au activat în 1945-1947 și care, pe lângă acțiuni militare, au dus o importantă activitate propagandistică anticomunistă¹⁹.

A doua etapă, 1948-1962, reprezintă cea mai amplă și mai complexă manifestare a rezistenței armate anticomuniste, diseminată în toate regiunile țării. Ea s-a desfășurat într-un context politic intern masiv comunizat și sovietizat. În această perioadă au existat zece *centre* de rezistență distribuite în toate zonele țării, fiecare dintre ele încorporând mai multe *grupuri* a căror activitate s-a desfășurat în această perioadă. Aceste centre au fost: Bucovina – 11 grupuri; Banat – 12 grupuri; Brașov – un grup; Vrancea – șase grupuri; Sibiu – cinci grupuri; Maramureș – șase grupuri; Munții Apuseni – 12 grupuri; Arad – cinci grupuri; Dobrogea – trei grupuri; Bacău – două grupuri; Muscel – două grupuri; Făgăraș – două grupuri²⁰. O confruntare statistică între cele două tabere, forțele rezistenței anticomuniste și forțele de Securitate, pune în evidență dimensiunile fenomenului, spaima provocată în rândul autorităților comuniste, iar pe de altă parte, inegalitatea în planul dotărilor și al forțelor angajate. Astfel, în 1953, structura organizatorică a Direcției Trupelor Operative de Securitate din cadrul MAI se prezintă astfel: 3.241 ofițeri, 3.176 subofițeri, 36.941 trupă și 1.485 angajați civili²¹. În anul 1969, într-un raport al Securității se arată că au fost descoperite și anihilate 1.196 de „grupuri și organizații subversive” dintre care 119 în 1948, 200 în 1949, 182 în

19. A. Brișcă, op.cit., pp. 42 și urm.

20. Cf. *Remember for the Future*; Cosmin Budeancă, *Rezistența armată anticomunistă din România*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2004, pp. 6-38.

21. *Bande, bandiți, eroi...*, p. 14.

1958 și 180 în 1959²². Există așadar o evaluare a activității „subversive” cu aproape 1.200 de identificări, fapt ce evidențiază dimensiunile fenomenului rezistenței anticomuniste, iar în spatele rapoartelor întocmite în anii comunismului se legitimizează supradimensionarea aparatului represiv și totodată se insinuează un proces de eroizare a acestuia, atât de necesar panteonului și mitologiei comuniste.

Motivații, forme și manifestări ale mișcării de rezistență armată anticomunistă

O analiză din perspectivă morfologică a acestor grupuri anticomuniste poate pune în evidență următoarele aspecte: modul de agregare, structura conducerii grupurilor, componența lor, obiectivele specifice, strategiile de acțiune, zone de operații și formele de represiune direcționate asupra acestor grupuri.

Agregarea grupurilor s-a făcut pe baza convingerilor anticomuniste ale membrilor, în condițiile în care aceștia erau urmăriți, persecutați sau pasibili de a fi arestați, mai ales după 1947, o dată cu desființarea partidelor istorice PNT și PNL. Alte grupuri au fost organizate de persoane cu puternice convingeri anticomuniste care nu au fost urmărite sau care nu au fost în pericol de a fi arestate. Convingerile anticomuniste s-au format prin asocierea unor motivații de natură economică, politică și cultural-etică. O succintă analiză a participanților și martorilor la mișcarea de rezistență armată anticomunistă este deosebit de relevantă în acest sens. Astfel, din punctul de vedere al motivațiilor de natură *economică*, opiniile martorilor înregistrează sistemul oneros de cote și obligații către stat sau pericolele profilate pe fondul colectivizării, de confiscare a muncii și proprietății după modelul sovietic al colhozurilor:

A trebuit să cumpărăm grâu din Vechiul Regat, Teleorman, pentru a plăti cota de cucuruz și crumpei. În această iarnă [1952 – n.n.] nu am tăiat nici un porc și acum am simțit colții foamei²³.

Am văzut oameni care veneau plângând după ce primeau obligația de predare, făcută de așa-numiții oameni ai dreptății, dar care erau membri de partid și aveau carnetul roșu de comunist și care erau scutiți de obligații de predare a produselor.²⁴

22. L.M. Bejenaru, op.cit., p. 392.

23. Arhiva Institutului de Istorie Orală, Cluj-Napoca. Rezistența din Munții Banatului. Interviu cu Stepanescu Ion, 1998.

24. G. Bica, *Mișcarea de rezistență din Munții Banatului în memoria colectivă*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2006, p. 16.

În 1947, în aprilie, în cea de-a doua zi de Sfintele Paști, tatăl meu împreună cu Gruia Martin, Gin Andrei au fost scoși din sfânta biserică de către activiștii de partid și alte persoane necunoscute pentru a fi duși la plug pentru arăturile de primăvară... Preotul le-a spus activiștilor să-i lase în pace pe oameni și a fost luat de patrafir și strâns de gât.²⁵

Noi fugeam ca dracu' de tămâie de colectiv, că nu ne plăcea colectivul, știam de la părinții noștri ce fuseseră Rusia și văzuseră ce înseamnă colectiv.²⁶

Motivațiile *politice* ale formării convingerilor anticomuniste au fost induse în conștiința publică în școlile din perioada intrebelică: „Am știut din școală ce-i comunismul, care nu-i spre binele omenirii, îi o doctrină care asuprește lumea. Am aflat în școala primară, am fost educați în stilul ăsta”²⁷. Contactul cu realitățile Rusiei sovietice din timpul războiului a consolidat aceste convingeri anticomuniste:

În Rusia am văzut sărăcie, era colectiv... Numai dacă ceva făceau, primarul, starosta, că așa îi spuneau, cu milițianul puteau să-i împuște. (...) Era deja un an de front și știu ce-i comunismul, cum sunt colhozurile, era exact așa cum am învățat la școală: jărezi [grămezi] de grâu pe câmp sau la gară adunate zeci de vagoane de grâu, plouau pe ele, vai ș-amar²⁸.

La nivelul unor lideri de grupuri din rezistență, cum a fost Teodor Șuşman din Munții Apuseni, formarea opiniilor anticomuniste este rezultatul unor lecturi formative și reflexive din anii premergători comunismului. Ele și-au primit confirmarea în istorie-realitate prin instalarea iminentă a comunismului al cărui pericol a fost perceput cu acuitate de lumea elitară românească:

Tatăl meu nu putea suferi venirea comuniștilor la putere. El citea în cărți ce era în Rusia și a citit cartea *Pustiul Roșu*, unde scria toată situația din Rusia de la Nicolae Împărat, căruia i-au omorât copiii, cum l-au arestat, și el zicea că asta îl așteaptă și pe el. Și, cum a citit mult, și-a dat seama că-i un pericol și mai spunea la câte un om cum îi comunismul²⁹.

Motivațiile *cultural-etice* în formarea și consolidarea opiniilor anticomuniste aveau cea mai mare relevanță în condițiile în care comunismul presupunea răsturnarea ierarhiei valorilor din lumea românească, a structurii ei axio-normative și o forțare a conștiinței colective identitare, un atentat la patrimoniul simbolic al *leadership*-ului

25. *Ibidem*, p. 16.

26. *Ibidem*.

27. Arhiva Institutului de Istorie Orală, Cluj-Napoca, „Interviu Banda Ion din Rusca”, 1998.

28. G. Bica, op.cit., p. 18.

29. Doru Radosav, „Petre a Icoanei. Travesti și clandestinitate în mișcarea de rezistență anticomunistă”, în Doru Radosav (coord.), *Rezistența anticomunistă din Apuseni. Studii de istorie orală*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2003, p. 208.

centrat pe prestigiu, demnitate, sistem concurențial, exemplarități: „Venirea comuniștilor a fost văzută de oamenii din Teregova foarte rău. Primii membri de partid au fost niște hoți de animale veniți din închisori în frunte cu un șef de post numit Guist Mihai... și alți oameni de nimic care au fost săraci și care tot au furat”³⁰. „Primii comuniști aici în sat or fost ai mai amărăți. Era un bătrân, un bețiv, unu’ Duicu Mikșa, era unu’ Gaiță, tot bătrân, toți ăia amărăți, săracii s-or băgat la comuniști și ăia or condus comuna.”³¹ Doctrina comunistă „este adversara creștinismului... Se vor dărâma biserici, rămânem fără preoți. Crescând în religia creștină, am urât cu înverșunare comunismul”³². Acest aspect a constituit una dintre cele mai puternice reprezentări în asamblarea atitudinilor anticomuniste. O destructurare în planul valorilor consolidate în durata lungă a identității spirituale, religioase, creștine era percepută drept cel mai mare pericol și proiecta cea mai imprescriptibilă adversitate față de un sistem alogen și ateu.

Conducerea și componența grupurilor de rezistență anticomunistă semnifică angajamente și implicări din toate categoriile sociale, fapt ce conturează aderența variată la rezistența anticomunistă armată, ce a reverberat în toate structurile sociale, chiar dacă – ținând cont de dimensiunile sau numărul celor angajați în această rezistență – ea nu a devenit un fenomen de masă. Conducerea grupurilor era formată în proporție de 60% din ofițeri ai armatei regale române, restul se distribuia în funcție de componența socială a grupurilor: învățători, profesori, funcționari, avocați, ingineri, medici, comercianți, preoți, țărani, pădurari, elevi și studenți.

Formele și strategiile de acțiune vizau clandestinitatea. Grupurile de rezistență activau în zone strategice: munții României, Delta Dunării. Unele, mai puține la număr, activau clandestin în localități urbane, precum Timișoara, Arad, Caransebeș, Făgăraș; în majoritatea cazurilor însă, se activa în localități rurale, unde erau constituite filiale conspirative, centre sau grupuri de sprijin în relație cu rezistența din munți. Structura taberelor sau a locațiilor din munți cuprindea: depozite de muniții, adăposturi în funcție de anotimp și de acțiunile de urmărire sau reprimare exercitate de Securitate, căi de acces sau de refugiu în caz de pericol. Arsenalul de luptă era format din armament ușor: puști-mitraliere, pistoale automate, puști, revolve.

Numărul membrilor grupurilor mari varia între zece și 200 de persoane, din care nucleul ce stătea permanent în munți cuprindea

30. Arhiva Institutului de Istorie Orală, Cluj-Napoca, interviu cu Ilie Grozăvescu, 1998.

31. G. Bica, op.cit., p. 20.

32. *Ibidem*, p. 21.

maximum 30-40 de combatanți, iar restul erau dispersați în localitățile aferente centrului și acționau în condiții specifice impuse de conducerea grupului. În momentul acțiunilor operative, al confruntării cu trupele de Securitate și armata, partizanii se regrupau în formațiuni mai mici, de trei până la cinci combatanți, specifice acțiunilor de gherilă³³.

Misiunea, obiectivele și formele de acțiune ale grupurilor de rezistență armată pot fi structurate în funcție de misiunea lor strategică, tactico-operativă și de urgențele impuse de contextul dat. Planul strategic al acestei mișcări de rezistență armată anticomunistă era structurat pe mai multe componente de acțiune și propagandă. Pregătirea unei insurecții naționale împotriva comunismului în condițiile unui conflict internațional dintre URSS și țările occidentale, în momentul concret al intrării trupelor americane în țară, era principala direcție strategică în acțiunea rezistenței armate anticomuniste din România. Întreținerea și etalarea unui astfel de obiectiv s-a sedimentat pe imaginarul colectiv circumscris proiecției salvatorului, a unei ieșiri soteriologice din comunism și care a luat expresia *mitului „venirii americanilor”*. El se derulează în conformitate cu mecanismul construirii legendelor și miturilor, și anume acela al „reprezentării lumii în funcție de dorința și nevoile noastre”³⁴. Ca orice mit germinat în perimetrul psihologiei și memoriei colective³⁵, venirea salvatoare a americanilor este plasată în afara timpului sau, altfel spus, acest mit își adjudecă principiile detemporației după cum așteptarea izbăvitoare poate fi exprimată și prin non-referențialitatea din zona eshatologiei. Delocalizarea și detemporația sunt surprinse la nivelul memoriei individuale, concentrată în mărturiile participanților la mișcarea de rezistență anticomunistă: „Toată lumea ne spunea că nu mai e mult, să avem răbdare să nu ne prindă. Și asta se gândeau [că o să vină americanii – n.n.] toți oamenii” (Lucreția Jurj); „Că oamenii trăiau tot cu speranța că mâine, poimâine se schimbă treaba și vor rămâne oamenii cum au fost înainte, liberi”³⁶.

Amânarea venirii americanilor impunea realimentarea acestui mit, reconstruirea lui permanentă sau autorealimentarea lui dinspre aceleași impulsuri mesianice care frecventau în durata lungă imaginarul popular. Această realimentare presupunea în cele din urmă articularea referențială a mitului „venirii americanilor”, a unui *descensus* în timpul și spațiul așteptărilor înfricoșate de pericolul instalării

33. Cf. A. Brișcă, op.cit., *passim*.

34. Arnold Van Gennep, *Formarea legendelor*, Polirom, Iași, 1997.

35. Adrian Neculau, *Memoria pierdută*, Polirom, Iași, 1999, p. 183.

36. C. Jurj, „Mitul «venirii americanilor». Studiu de caz: rezistența anticomunistă de la Huedin”, *AIO*, vol. III, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 180.

definitive a comunismului în lumea românească. Localizarea și temporalitatea (articularea referențială) urmau să răspundă la întrebările: „Când?” (vor veni americanii) și „Cum?” (vor veni americanii). Momentul izbăvitor trebuia reamplasat din *memorie și imaginar în istorie*, care nu este altceva decât o reîntâlnire postbabeliană (după aprecierea lui P. Zumthor) a timpului cu povestirea, cuvântul. Așadar, momentul, temporalitatea (când?), a beneficiat de o povestire, de o anecdotică (cum?), iar îngemănarea dintre timp și povestire recompune plasa-mentul istoric al „venirii americanilor”, fapt ce presupune extragerea din *mit și intrarea în istorie*.

Înregistrările memoriei individuale a celor care au participat la rezistența anticomunistă relevă răspunsul pe care aceștia îl așteptau, și anume momentul venirii americanilor: „Or să vină americanii, mai ales după ce o venit Truman și pă urmă toți spuneau: fraților, rezistați, ba la primăvară, ba la toamnă, ba la vară”; sau: „Planu’ știți care era? Planu’ era că toată lumea vorbea atunci că se va face un război între americani și ruși și, în caz că se făcea un război cum se vorbea, noi trebuia să fim organizați”³⁷.

Dincolo de activarea mitului „venirii americanilor” în contextul mișcării de rezistență anticomunistă, se poate contura sau evidenția un anumit reperaj istoric al acestui mit, o prefațare istorică a lui. Americanii și America pot fi circumscrise unor funcții intelectuale și simbolice ale memoriei colective, cele care livrează noțiuni, percepții, esențializări generice, valorizează fapte, evenimente. Reperajul istoric al mitului venirii americanilor este deopotrivă rezultatul „forjării coerenței, al transmiterii, al continuității istoriei unui grup”³⁸. Mai exact, acest mit al venirii americanilor este prefațat de sedimentarea unor percepții, imagini, simboluri extrase din ceea ce a însemnat înainte de 1918 emigrarea românilor în America privită ca pământ al făgăduinței, din interpolarea sau prelucrarea în memoria colectivă dinspre discursul elitei politice ardeleni a principiilor wilsoniene ale autodeterminării din preajma unirii din 1918, din sprijinul american acordat partidelor istorice în perioada 1945-1947, din percepția mediatică, prin radio Vocea Americii și Europa Liberă³⁹ a americanului eliberator. Acest joc între realitate și iluzie, între suferință și redempțiune, între constrângere și eliberare recompune, la nivelul mentalităților și sensibilităților colective, mitul venirii americanilor. Fără îndoială că experiențele-limită trăite de membrii grupurilor de rezistență anticomunistă favorizau coabitarea miturilor și acțiunilor propriu-zise, ficțiunii și realității.

37. *Ibidem*, p. 181.

38. Adrian Neculau, *op.cit.*, p. 185.

39. C. Jurj, *op.cit.*, pp. 185-189.

În perimetrul aceluiași acțiuni strategice ale grupurilor de rezistență erau prevăzute și alte obiective: răscularea populației pentru eliberarea unor orașe sau centre urbane mari de sub dominația comunistă, așa cum se proiecta în cadrul grupurilor de rezistență din Banat, organizarea unor sabotaje pe liniile de transporturi în zone petroliere, pe arterele de comunicație, ambuscade în defileele marilor râuri (Someș, Mureș, Olt), organizarea unor răscoale țărănești împotriva colectivizării etc.

Contrapropaganda elaborată și lansată de grupurile de rezistență împotriva ideologiei comuniste s-a concretizat în tipărirea și răspândirea unor manifeste, în dislocarea lozincilor și tablourilor, a simbolurilor comuniste, în distrugerea registrelor de cote și dări din zona rurală, în paralel cu intensificarea propagandei anticomuniste de la om la om.

Acțiunile *justitiare, punitive* în fața abuzurilor autorităților comuniste constituiau, alături de obiectivele strategice, al doilea set de manifestări ale rezistenței anticomuniste: acțiuni de apărare a proprietății (grupurile din Vrancea), pedepsirea activiștilor care îi forțau pe țărani să se înscrie în colhoz (grupul din Banat), acțiuni punctuale ca reacții declanșate de anumite stări de fapt, cum au fost atacarea primăriilor și sediilor miliției (grupurile din Banat și Munții Apuseni), acțiuni armate împotriva tentativelor de instalare a administrației sovietice (în Maramureș) etc.

Acțiunile *logistice* reprezintă o a treia componentă din activitatea rezistenței anticomuniste: realizarea unei comunicări între grupurile de combatanți și comunitățile care susțineau aceste grupuri prin mesaje cifrate, trimiterea unor mesaje ambasadelor din București ale SUA, Franței, Angliei, cu scopul de a le comunica existența mișcărilor de rezistență anticomunistă și de a stabili legături cu lumea occidentală în cazul insurecțiilor naționale declanșate de războiul dintre Occident și URSS, acțiuni logistice pentru aprovizionarea cu arme și alimente a grupurilor de partizani⁴⁰.

Formele de represiune a mișcării de rezistență anticomunistă au fost variate. În primul rând s-au operat arestări în rețelele de sprijin logistic și s-au exercitat persecuții asupra membrilor familiilor de partizani. O tactică foarte des întâlnită a fost infiltrarea de informatori militari sau civili în rândul grupurilor de partizani sau recrutarea unor informatori din rândul membrilor de familie. Forma cea mai acută de represiune în percepția opiniei publice au constituit-o execuțiile exemplare de partizani, cadavrele lor fiind expuse în locurile publice din localitățile aferente zonei de acțiune a grupurilor (rezistența din

40. Cf. A. Brișcă, op.cit., *passim*.

Munții Banatului). Pentru a determina reprimarea cât mai urgentă a grupurilor de rezistență armată anticomunistă s-au instituit premii în bani (rezistența din Munții Vrancei). Pedepsele aplicate membrilor mișcării de rezistență erau: condamnări la moarte, muncă silnică pe viață, perioade îndelungate de detenție care au durat până în 1964⁴¹.

Discursul public și patrimoniul simbolic al mișcării de rezistență anticomunistă

Discursul public asupra mișcării de rezistență anticomunistă din munți privită ca un fenomen ce stă sub marca unui *casus belli* se dispută între un nivel emis de autoritățile comuniste, organele de represiune, Securitate, armată și miliție și un altul emis de combatanții anticomuniști.

În primul nivel al discursului public se poate inventaria un vocabular exclusiv stigmatizator, diseminat în adjective sau în sintagme în care reverberează atât ura de clasă, cât și tendința de expulzare a acestor grupuri în afara legii, a ordinii și a normalității. Perioada de elaborare a acestui vocabular cunoaște două etape. O primă etapă o constituie anii 1947-1962, perioadă în care grupurile de rezistență erau active, iar formulările aveau o anumită tranșanță, o anumită radicalitate eliptică determinată de starea de război ce reclama impunerea sau formarea unei opinii publice potrivnice acestor grupuri de rezistență și în care s-a apelat la un vocabular demonizant: „bande”, „bande teroriste”, „reacționari”, „bandiți”, „criminali”, „tâlhari”, „teroriști”, „subversivi”, „fugari înarmați”, „atac banditesc”, „asasini”. Este un vocabular cu tonalități belicoase ce dorea să întrețină un *tonus războinic* în rândul organelor de represiune și o *legitimare* în opinia publică a „răului” împotriva căruia trebuia luptat și care trebuia eradicat. Agresivitatea acestui tip de vocabular insinua construcția ideologică a unui maniheism pe care regimul comunist trebuia să-l prelungească și să-l acrediteze sub marca unui elementar conflict instalat în istoria imobilă, acela dintre bine și rău, mai ușor acceptat și asumat de percepția publică.

În perioada de după înfrângerea și dezactivarea mișcării de rezistență armată anticomunistă se emite un vocabular mai temperat și deopotrivă mai *ideologizat*. În condițiile în care comunismul și „realizările revoluționare” s-au instalat în lumea românească, este un vocabular ce conturează și exprimă victoria postbelică. Acest vocabular, indexat într-o legitimitate istorică imediată, este în fond tot o prelungire

41. Cf. *Bande, bandiți, eroi...*, *passim*: A. Brișcă, op.cit., *passim*.

a luptei de clasă pe care ideologia comunistă a aplicat-o cu succes. Victoria împotriva rezistenței anticomuniste încorporează note eroizante, fapt ce induce construirea unei „religiozități” *sui-generis* în care erau plasați „eroii” căzuți în lupta cu partizanii anticomuniști, religiozitate ce se instituționaliza într-un panteon al luptei și martirajului comuniste.

Rapoartele de bilanț întocmite în 1968 cu prilejul aniversării a 20 de ani de la înființarea Securității, cu vădite rațiuni să legitimizeze abuzurile și crimele comise de organele de represiune, instalează un vocabular articulat nu de cuvinte scurte, eliptice, tăioase, războinice, ci derulat la nivelul unor sintagme elaborate ideologic precum: „lupta cu dușmanul pentru apărarea cuceririlor revoluționare”, „elemente dușmănoase”, „dușmanii patriei”, „dușmanii clasei muncitoare”, „grupuri de rezistență” etc. Substituirea apelativului „bandit” cu „dușman al clasei muncitoare” marchează metamorfoze în discursul public asupra rezistenței anticomuniste emis de organele de represiune, precum și un înalt grad de ideologizare și de impunere în conștiința publică a unor „victime și jertfe” ce întrețin o dialectică permanentă a luptei de clasă în propagandă și în discursul oficial comuniste.

În ceea ce privește discursul public emis de mișcarea de rezistență anticomunistă, acesta se poate recupera dinspre angajamentul mesianic al luptei *eliberatoare* pe care și-au asumat-o cei din munți. Acest discurs acoperă o varietate de autodefiniri și percepții, de la cele impregnate de sacralitate, centrate pe jertfă și martiraj, ale celor care „au lăsat un Testament scris nu cu slove, ci cu propriul sânge”, „martiri ce se sacrifică pe sine pentru alții”⁴², până la cele ce se regăsesc în formulări comune, ca „partizani”, „luptători”, „frați”. Relevante rămân autodefinirile colective ale grupurilor de partizani sau luptători din munți. Aceste denumiri transmit o semantică de o mare varietate: una *istoricistă*, care apelează la personalități și eroi din panteonul național („Organizația Vlad Țepeș”, „Haiducii lui Avram Iancu”, „Gărzile lui Decebal” etc.), și una *cruciată* („Cruce și spadă” etc.). Alte denumiri trimit spre o semantică *justițialistă* a haiducului construit în durata lungă în tradițiile populare, precum „Haiducii Muscelului”. Există și denumiri în care rezistența acoperă o semantică *regalistă*, precum „Garda albă”, „Armata albă”. Un alt set de denumiri de grupuri încorporează ideea *salvării naționale*, cu încărcătura simbolică dată de o mișcare patriotică precum mișcarea de rezistență din munți îndreptată împotriva comunismului alogen: „Frontul Apărării Naționale”, „Partizanii României Mari”, „Mișcarea Națională de Eliberare” etc.⁴³.

42. Victor Ioan Pica, *Libertatea are chipul lui Dumnezeu*, Arhipelag, Târgu-Mureș, 1993, p. 8.

43. Cf. A. Brișcă, op.cit., *passim*; M. Dobre, *Jertfe în munți*, Cluj-Napoca, 2003; Radu Ciuceanu, *Mișcarea națională de rezistență din Oltenia, 1947-1949*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2001;

Discursul public al mișcării de rezistență anticomunistă este consolidat de adjudecarea unor valori și noțiuni care alcătuiesc *patrimoniul simbolic* al acesteia: *națiune, credință, libertate, legalitate, regalitate*, ce se regăsesc în exprimările publice directe și în manifestele de contrapropagandă la ideologia comunistă. Libertatea ca valoare la care au subscris partizanii este recognoscibilă direct în manifestele lansate de grupurile de rezistență din Făgăraș și semnate „Craii libertății”, „Partizanii libertății” sau implicit, în semnături ca „Șoimii Carpaților”, „Vulturii Carpaților”⁴⁴. Aceste denumiri extrase din universul natural al ființelor ce sublimează curajul și libertatea aparțin tradițiilor populare, ethosului românesc în durată lungă.

Același patrimoniu simbolic este detectabil în titlul manifestelor emise de grupul Capotă-Dejeu din Munții Apuseni, grup care s-a remarcat prin puternica propagandă anticomunistă. Varietatea tematică prezentă în aceste manifeste este centrată pe noțiunile de *patrie, etnicitate, credință, libertate, tradiție* contrapuse *bolșevismului, ateismului, comunismului*, toate comprimate într-o expresivitate și o retorică mobilizatoare, activatoare: „Solie către frați români”, „Dorul românilor din sclavia bolșevică”, „Rușii – dușmanii dreptății și pământului românesc”, „Stalin – anticristul evangheliilor”, „Noi nu vrem bolșevism”, „Țărani români, ne poruncesc strămoșii!”, „Neamul și țărani una sunt!”, „Armatele creștine, soli ai libertății” etc.⁴⁵.

Jurămintele luptătorilor din munți evidențiază printr-o retorică nuncupativă aceleași valori ce compun patrimoniul simbolic și ideatic al mișcării de rezistență anticomunistă. În jurământul de credință depus în cadrul Organizației Național-Creștine din Banat se menționează:

Subsemnatul... văzând situația în care se află țara astăzi sub regimul social-democrat comunist compus din cei mai răi oameni, dușmani ai religiei și datinilor strămoșești, mă înscriu din momentul de față în Organizația Național-Creștină pentru răsturnarea acestui regim și pedepsirea creatorilor lui. Jur în fața lui Dumnezeu că mă voi lupta prin orice mijloace pentru distrugerea regimului de cruntă teroare comunistă... Așa să-mi ajute Dumnezeu!⁴⁶.

I.R. Voicu Arnăuțoiu, *Luptătorii din munți*, Vremea, București, 1997; Radu Ciuceanu, Octavian Roske, Cristian Troncotă, *Începuturile mișcării de rezistență în România*, 2 vol., Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 1998, 2001; Constantin Ionașcu, *Rezistența anticomunistă din Dobrogea, Ex Ponto*, Constanța, 2000, etc.

44. *Mișcarea de rezistență anticomunistă din România, 1944-1962...*, p. 22.

45. *Ibidem*, p. 124.

46. I. Silveanu, *Cădrile speranței. Destine ale rezistenței anticomuniste din Banat*, Marineasa, Timișoara, 1998, p. 15.

Jurămintele și adeviziunile membrilor grupurilor Arnăuțoiu și Arsenescu se fundamentează pe aceleași valori circumscrise de țară, națiune, regalitate etc. :

Subsemnatul G.I. Mămăligă, prin prezenta, adevăresc că m-am înscris de bunăvoie și nesilit de nimeni ca haiduc pentru a lupta la eliberarea și salvarea Patriei și Neamului...

Subsemnatul Ioan P. Chircă, din Nucșoara, de bunăvoie și nesilit de nimeni, numai din spirit patriotic, naționalist, preiau comanda subgrupeii Nucșoara cu misiunea de a lupta contra fiarei comunisto-bolșevice și pentru eliberarea Patriei și pentru Regele Mihai I... Voi răspunde în fața comandantilor mei, a Țării și a Neamului de felul cum îmi voi îndeplini misiunea cu care am fost încredințat.⁴⁷

Fixarea acestor valori simbolice drept articulații ale discursului public, ale mișcării de rezistență anticomunistă relevă deopotrivă caracterul și complexitatea motivațională ale acestui fenomen istoric cu reverberanță încă prezentă în memoria colectivă.

Rezistența anticomunistă între memorie și istorie

Înscriindu-se printre cele mai radicale și mai tragice momente și manifestări din istoria recentă a României, reconstituirea rezistenței armate anticomuniste din munți este disputată ambivalent de memorie și de istorie. Aparținând unui „trecut care nu a trecut” sau unui „trecut care nu vrea să treacă”⁴⁸, întrucât actorii lui sunt încă în viață, mișcarea de rezistență anticomunistă este alocată în bună parte memoriei. Este vorba despre un trecut care prin netrecerea lui devine inconfortabil, dar și imprescriptibil din punct de vedere etic și, prin urmare, e cenzorial din punct de vedere istoriografic. El produce tensiuni etice și istoriografice deopotrivă.

Contiguitatea dintre *memorie* și *mișcarea de rezistență armată anticomunistă* poate fi evidențiată pe mai multe direcții interpretative și analitice. În primul rând, există o întreținere „biologică” a memoriei acestui fenomen prin faptul că martorii și participanții sunt surse de istorie, amintirile lor provocate prin ancheta orală producând o reconstituire istorică de primă importanță în concurență cu istoria oficială.

În al doilea rând, percepția rezistenței anticomuniste s-a sedimentat la nivelul memoriei colective care se dispută sau se dinamizează

47. Cosmin Budeancă, op.cit., pp. 36-37.

48. Cf. dezbaterile teoretice și istoriografice privind raportul dintre memorie și istorie în cazul problematicii nazismului și Holocaustului, E. Nolte, „Un passé qui ne veut pas passer”, în *Devant l'histoire*, Cerf, Paris, 1988, p. 29; H. Russo, *Un passé qui ne passe pas*, Fayard, Paris, 1994.

prin jocul dintre real și imaginarul popular în cadrul actului memorizator. Altfel spus, imaginea luptătorilor anticomuniști transcrie o serie de clișee din durata lungă în receptarea lor între real și imaginar. Figurile partizanilor beneficiază de transfigurări legendare. Astfel, unii dintre ei sunt asimilați cu haiduci sau eroi populari, invulnerabili la gloanțe, posesori ai unor arme miraculoase primite în dar de la rege sau împărat (aspect ce trimite spre prelucrările din imaginarul popular ale actelor de investiție ale cavalerilor medievali), cum este cazul lui G. Pașca, comandantul unui grup anticomunist din Maramureș⁴⁹. Unii dintre ei au apariții miraculoase, salvatoare și justițiare în situații-limită, cum este cazul lui Sfirloagă, partizan din Munții Banatului⁵⁰. Percepția grupurilor de partizani transmisă prin memoria colectivă glisează așadar între realitate și mit, fapt ce demonstrează că mișcarea de rezistență anticomunistă a avut un puternic impact în conștiința colectivă circumscrisă zonelor de activitate ale grupurilor.

Degajările imaginarului popular din reconstituirea prin releul oralității a mișcării de rezistență rămâne în sarcina unor întreprinderi istoriografice care ar trebui să-și asocieze particularitățile metodologice și interpretative centrate pe raportul dintre memorie și istorie. Acest raport este în fapt o confruntare dintre memorie și istorie care în mod firesc angajează o serie de dualități și contradicții detectabile pe mai multe direcții analitice. Astfel, există o confruntare între discursul istoriografic *oficial*, *ideologizat*, ce a indus timp de aproape 50 de ani o imagine negativă, de condamnare în virtutea luptei de clasă și a pericolelor reprezentate de „dușmanii orânduirii socialiste”, și discursul *memorialistic* și *memorizator*. Discursul de tip oficial – dincolo de structurarea sa internă, maniheistă – încearcă să recompună un alt tip de memorie colectivă apelând la o serie de tactici discursive ce vizau *amnezia*, *ocultarea* prin rescrierea permanentă a istoriei, iar pe de altă parte, prin anihilarea *diversității* memoriei (diversitate culturală, politică, etnică) și elaborarea unei memorii omogenizatoare, artificiale și a unei realități „imaginare și inexistente”⁵¹. Această confruntare dintre istoria scrisă și memorie, în care mizele diferenței sau omogenizării sunt prezente, se elaborează în cazul regimurilor totalitare ca formă de rezistență prin memorie în fața istoriei (istorie-realitate) și în fața istoriografiei (scris istoric). Percepțiile diferite asupra trecutului sunt evaluate ca trădare de

49. Cf. R. Hriniuc, „Rezistența națională anticomunistă. Profil de partizan – Gheorghe Pașca”, *AIO*, vol. I, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998.

50. Cf. G. Bica, op.cit., pp. 102-115; D. Radosav, op.cit., pp. 198 și urm.

51. Luisa Passerini, op.cit., p. 8.

către regiunile totalitare, iar memoria colectivă, prin formulele sale orale sau vizuale, oferă un spațiu adecvat pentru exprimarea dezacordului, a *diferenței*, a *opoziției* și a *rezistenței*⁵².

Această confruntare discursivă dintre mărturie și memorie, pe de o parte, și discursul oficial al istoriei, pe de altă parte, tensionează etic opinia publică, conștiința colectivă față de ceea ce înseamnă compromis, trădare, lașitate majoritară, față de recunoașterea suferinței. De asemenea, ea tensionează etic prin mărturisirea trădării ori netrădării grupurilor de luptători anticomuniști.

Mărturiile celor care au participat la rezistență sunt relevante în acest sens. Astfel, la sosirea, după 1990, a lui Traian Șuşman, fiul lui Teodor Șuşman, conducătorul grupului de rezistență din nordul Apusenilor, în satul natal pentru a revedea locurile pe care fusese construită casa părintească rasă de pe fața pământului de către comuniști, un sătean îi spune: „Domnule, dumneata nu mai ai ce căuta în Răchițele. Tatăl meu a făcut 7 ani de pușcărie pentru părinții voștri și o venit nebun din pușcărie și o murit”. Un alt mod de activare a tensiunii etice vine dinspre mărturia sau opinia-bilanț asupra anilor de rezistență și opresiune impregnată de etica creștină și a solidarității umane: „Și când am fost la închisoare, eu am făcut-o conștient și nu am regretat și nici astăzi nu regret. Conștiința mea zice că: să-ți iubești pe aproapele tău ca pe tine însuși. Ce aş fi făcut eu dacă în 1950, când am știut toată organizația [a lui Teodor Șuşman – n.n.] unde-i adăpostită, m-aș fi dus să-i dau pe mâinile Securității? Cum aş sta eu astăzi în fața lumii?”⁵³.

Memoria și mărturia intră în cele din urmă și într-o miză etică internă manipulată sau controlată de puterea politică. Acest tip de control sau manipulare se relevă în modul în care *mărturia* sau *mărturisirea* devine *depoziție*. Între mărturie și depoziție se interpune autoritatea coercitivă a statului și a justiției comuniste. Dincolo de aspectul formal sau structural, mărturia în confruntarea cu depoziția produce aceleași tensiuni etice. Depoziția ca mărturie controlată sau ca memorie controlată intră în jocul arbitrat etic dintre adevăr și minciună, a căror graniță la nivelul textului înregistrat sau transcris este uneori greu percepută. Relevantă în acest sens este rememoraarea unui episod din lupta partizanilor anticomuniști din Munții Banatului cu trupele de Securitate, din 22 februarie 1949. Distanța dintre *adevăr* și *fals* prin interpunerea și manipularea memoriei de

52. Rubie S. Watson, „Memory, History and Opposition under Socialism (Introduction)”, în *idem* (ed.), *Memory, History and Opposition under State Socialism*, School of American Research Press, Santa Fe, 1999, p. 9.

53. *Rezistența anticomunistă din România. Grupul Teodor Șuşman. 1948-1958. Mărturii*, Institutul de Istorie Orală al Universității „Babeș-Bolyai”, Argonaut, Cluj-Napoca, 2004, pp. 134-135.

către anchetatorii Tribunalului Militar Timișoara se măsoară echivalent în distanța dintre mărturie și depoziție (declarație): „Tot în acest timp a ajuns și restul bandei în acel loc unde am fost descoperiți și surprinși de organele de stat, la care *moment toată banda s-a pus pe poziție de tragere și a deschis focul asupra organelor de stat*” (declarația partizanului Ioan Berzescu, depusă la Securitate în 12 octombrie 1949) și „După un mers de o oră și ceva Securitatea ne-a ajuns din urmă, aproape de Pietrele Albe, acolo unde ne-am răspândit în trecători, *armata Securității a început să tragă în noi, la fel am răspuns cu foc*” (mărturia lui Ioan Berzescu înregistrată în 1993). Un al doilea exemplu legat de același eveniment: „Tot în acel timp am fost urmăriți și de organele de stat, în care *moment întreaga bandă s-a pus în poziție de tragere și s-a angajat în luptă contra organelor de stat*” (depoziție a lui Anculea Romulus depusă la Securitate la 11 octombrie 1949) și „Plecarăm pe culmea ce merge la Piatra Albă. (...) *Deodată în spatele noastre auzirăm focuri de armă și începu să tragă în noi Securitatea*” (mărturia lui Anculea Romulus înregistrată în 1994)⁵⁴.

Mărturia controlată ca depoziție și declarație intră în mecanismul memoriei provocate și este o poveste *nespusă* sau *respusă* (ca genuri ale istoriei orale)⁵⁵. Între o poveste *spusă* și una *nespusă* și *respusă* se poate detecta același acordaj etic. Dacă depoziția în fața Securității este o mărturie *spusă*, în fața interlocutorului de istorie orală ea este o istorie *respusă*. Sintaxa diferenței dintre cele două tipuri de comunicări are, prin urmare, și un plasament etic diferit. În proximitatea acestor mărturii *nespuse* sau *respuse* se plasează, în virtutea tăcerilor în istorie (*silence de l'histoire*), o *contraistorie*⁵⁶ raportată la istoria oficială, instituționalizată. Tăcerea „semnificativă” a istoriei sau în istorie poate avea valențele unui „dezacord tăcut” (*silent disagreement*)⁵⁷. Aceste istorii *nespuse*, ca formă de opoziție față de istoriile oficiale, sunt și un gen de istorie ascunsă (*histoire cachée*) derulată subteran, subzistentă într-un circuit clandestin, de „samizdat”. Ele sunt supuse însă unei presiuni etice determinate de nevoia de a comunica o istorie ocultată de comunism, de a lăsa mărturie asupra unor jertfe și tragedii ascunse de discursul triumfalist comunist. V.I. Pica, membru al rezistenței anticomuniste din Făgăraș, mărturisește că memoriile sale asupra rezistenței din Făgăraș scrise în 1986 sunt impulsul venit din zona confesiunii și a datoriei de a nu lăsa uitării: „De peste

54. G. Bica, op.cit., pp. 35-36.

55. Cf. A. Portelli, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, State University New York Press, Albany, 1991, pp. 3-39.

56. M. Ferro, *L'histoire sous surveillance*, Calman-Lévy, Paris, 1985, pp. 71-80.

57. R.S. Watson, op.cit., p. 11.

36 de ani port în mine povara unor amintiri... în așteptarea mării și mereu amânatei confesiuni... cu datoria sacră de a nu-i uita [pe cei care au murit în rezistența anticomunistă – n.n.]⁵⁸.

Controlul în care se face acest circuit de „istorii ascunse” se află el însuși într-o tensiune între tendința de a mărturisi și de a lăsa mărturie și teama de a nu fi descoperite de autorități. Orice mărturie scrisă sau comunicată în anii comunismului era expusă descoperirii ei de către autorități: „Cât timp a durat scrierea acestui manuscris, circa 3 luni, am trăit mereu cu spaima în suflet”⁵⁹. De altfel, producțiile memorialistice realizate în clandestinitate se intensifică după 1980 în condițiile în care generația de supraviețuitori ai rezistenței ajunsese la vârsta a treia, iar iminența sfârșitului biologic impunea necesitatea transmiterii memoriilor rezistenței și opresiunii. Acest aspect intră însă în „urmărirea informativă” a Securității – prin releul delațiunii –, fapt ce profilează definitiv memoria ca formă de opoziție și rezistență la comunism. Lucian Toader, jurist pensionar din Iași, compune un „roman autobiografic cuprinzând mai multe volume în care descrie perioada de detenție”; Borca Toader, profesor pensionar din Sighet, redacta un „material memorialistic cu conținut tendențios”⁶⁰.

Din perspectiva istoriografiei oficiale, fenomenul rezistenței anti-comuniste a fost un subiect tabu până în 1989. Acest fenomen a fost, așa cum am arătat mai sus, ascuns de discursul triumfalist al istoriografiei comuniste, în sensul că socialismul victorios a învins „dușmanii ordinii publice și ai cuceririlor revoluționare”. Era un dușman nepersonalizat, nespecificat, transpus maniheist la nivelul răului care a fost învins de binele comunist. Sintezele istoriografice care reconstituiau drumul parcurs de instaurarea democrației populare, socialiste ascund în mod intenționat fenomenul rezistenței, el fiind doar intuit în măsura în care noua armată, noua miliție și noua Securitate, organizate în 1948-1949 după model sovietic, au avut drept scop „reprimarea comploturilor, a sabotajelor și a altor acțiuni dușmănoase îndreptate împotriva poporului muncitor”⁶¹.

Subiectul rezistenței anticomuniste a fost confiscat în mod eufemistic în discursul politic în care se menționa cu insistență că „veghea revoluționară” trebuie să fie contrapusă „dușmanului de clasă”. Pe de altă parte, acest subiect a fost prezent în articole de presă din ziarele și revistele editate de miliție și de Securitate, cum a fost

58. V.I. Pica, op.cit., p. 8.

59. *Ibidem*, p. 178.

60. F. Banu, „Epilog optzecist la mișcarea de rezistență armată din anii '50”, în *Mișcarea de rezistență anticomunistă din România. 1944-1962...*, p. 443.

61. Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu, *Istoria României*, București, 1965, p. 579.

revista *Pentru Patrie*, în care „bandiții” erau subiecte de articole unde nota de *thriller* se asocia cu cea ideologică, eticist-comunistă, centrată pe acțiunile de anihilare a acestor dușmani și de eroizare a organelor de represiune comunistă⁶². Tema rezistenței anticomuniste a populat multe din lucrările literaturii „angajate” ce trata procesul colectivizării la sate și în care opoziția reprezentată de chiaburi era asociată rezistenței, detașamentelor de „bandiți” anticomuniști. Această temă se regăsește în romanele scrise de M. Sadoveanu, T. Popovici, I. Lăncrăjan etc. Subiectul rezistenței anticomuniste, în care personajele negative sunt folosite pentru construirea mitului comunismului salvator, eliberator, justițiar, se regăsește în literatura didactică a manualelor școlare care aveau drept scop modelarea conștiinței elevilor în sensul ideologiei comuniste. Un exemplu în acest sens este poemul „Lazăr de la Rusca” al poetului comunist Dan Deșliu, prin care „eroul” Lazăr Cernescu este promovată în manualele școlare drept victimă și martir în luptele cu partizanii anticomuniști din Munții Banatului. Acest personaj a făcut o carieră îndelungată și pregnantă în martirologia și hagiografia comuniste, alături de alți „eroi” ai luptei din ilegalitate a partidului comunist. Așadar, subiectul rezistenței anticomuniste a fost exilat și la propriu, și la figurat din istoriografia românească. El s-a putut regăsi în lucrări istorice apărute peste hotare, editate de exilul românesc din occident, cu predilecție cel de factură legionară (H. Sima, F. Verca, F. Brădescu)⁶³, și în lucrările aparținând unor personalități românești tot din exil, consacrate în mediile academice occidentale, precum Ghiță Ionescu, Vlad Georgescu etc.⁶⁴.

Tema rezistenței anticomuniste a fost reluată și dezvoltată în istoriografia și jurnalistică românească abia după 1989. Receptarea fenomenului rezistenței a fost una din cele mai fascinante teme de istorie în discursul public după 1989. Subiect interzis de ideologia comunistă, el a fost recuperat mai întâi la nivelul publicisticii populare de interviuri și evocări ale foștilor combatanți, în nenumărate volume de memorialistică. S-a întreprins o retrospectivă bibliografică a articolelor apărute pe tema rezistenței armate în 1945-1965, înregistrându-se în 35 de ziare și reviste, apărute în 1990-1994, între 250 și 400 de articole pe an. Dacă la început dominau o formă și o tonalitate foiletonistice, ulterior aceste articole îmbracă o formă mai

62. V. Orga, *Premise în rezistența anticomunistă din Apuseni. Studii de istorie orală*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2003, p. 15.

63. Cf. Horia Sima, „Pentru ce-am pierdut războiul din răsărit și am căzut în robia comunistă”, *Buletinul Comitetului Național Româno-American*, XV, 20 aprilie 1972; Faust Brădescu, *Gubernul de la Viena*, Madrid, f.a.

64. Ghiță Ionescu, *Comunism în România. 1944-1965*, Londra, 1974; Vlad Georgescu, *Istoria românilor*, American-Romanian Academy of Arts and Sciences, Los Angeles, 1984.

apropiată de exigențele istoriografice, în care sunt aduse ca surse ale istoriei atât mărturiile orale, cât și cele arhivistice. Purtând însemnele traziției, fapt ce presupune o serie de metamorfoze și corecții și în planul discursului istoriografic, în planul eticii profesionale, recuperarea istoriografică a rezistenței anticomuniste nu a fost la început un subiect agreat în mediile academice (institute de cercetare, universități), ea realizându-se cu predilecție în cadrul unor societăți și organizații din zona societății civile: Academia Civică, Fundația Memoria etc. Mefiențele față de un asemenea subiect încorporau și tarele unei mentalități din lumea istoriografică puternic contaminată și marcată de ideologia comunistă, mai ales în ceea ce privește segmentul istoricilor specialiști în istorie contemporană.

Această problematică a rezistenței anticomuniste devine subiectul unor cercetări sistematice, instituționalizate în cadrul Academiei prin Institutul Național pentru Studiarea Totalitarismului și în cadrul Institutului de Istorie Orală al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Reconstituirea istoriografică și, în paralel, recuperarea memoriei colective, componentă a conștiinței istorice privind rezistența anticomunistă, au beneficiat de elaborarea sau articularea unui discurs public asupra acestui fenomen din istoria noastră, „Memorialul durerii”, în plan mediatic, sau locuri ale memoriei (monumente, statui, cruci) dedicate rezistenței anticomuniste constituie exemple în acest sens. Colectarea, prelucrarea și confruntarea unor date prezente în istoria oficială (cu predilecție cele din arhivele scrise) și a celor tezurizate în memorie și memorialistică suplinesc reciproc „uitările”. Astfel, istoria oficială și memoria determină o critică reciprocă pentru înțelegerea istoriei-realitate⁶⁵.

În perimetrul aceluiași recuperări și reconstituiri ale istoriei-realitate, pornind de la sursele de arhivă (cercetate de Institutul pentru Studiarea Totalitarismului), de la depoziții și mărturii (în Analele Memorialului de la Sighet editate de Academia Civică), de la poveștile de viață sau extensia biografică a percepției prin oralitate a rezistenței anticomuniste (din cadrul Institutului de Istorie Orală din Cluj-Napoca), se poate articula un discurs coerent marcat de *arhivă-memorie-oralitate* și se poate susține un discurs public eufonic și de mare credibilitate și acuratețe asupra rezistenței armate anticomuniste. Parcursul marcat de transferurile succesive ale *amintirii* în memorie și ale *memoriei* în istorie⁶⁶ va profila și valida valențele unei „noi istorii” în perioada postcomunistă în România. Impostarea istorică (istoriografică) a rezistenței armate anticomuniste în discursul public este motivată însă prevalent etic.

65. R.S. Watson, op.cit., pp. 12-13.

66. *Ibidem*, p. 12.

Bibliografie

- Banu, F., „Epilog optzecist la mișcarea de rezistență armată din anii '50”, în *Mișcarea de rezistență anticomunistă din România. 1944-1962*, Kullusys, București, 2003.
- Bejenaru, L.M., „Să lupti pentru a muri: mișcarea de rezistență armată anticomunistă din România. O încercare de analiză”, în CNSAS, *Mișcarea armată de rezistență anticomunistă din România. 1944-1962*, Kullusys, București, 2003.
- Bica, G., *Mișcarea de rezistență din Munții Banatului în memoria colectivă*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2006.
- Brădescu, Faust, *Guvernul de la Viena*, Madrid, f.a.
- Brișcă, A., „Rezistența armată anticomunistă din România”, *Arhivele Totalitarismului*, București, VII, nr. 22-23/1995.
- Brossat, A., Combe, S., Potel, Jean Yves, Szurek, Jean Charles, *A l'Est la mémoire retrouvée*, La Découverte, Paris, 1990.
- Budeancă, C., *Rezistența armată anticomunistă din România*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2004.
- Călin-Bodea, Cornelia, *Folclorul rezistenței anticomuniste*, Studium, Cluj-Napoca, 1999.
- Ciuceanu, Radu, *Mișcarea națională de rezistență din Oltenia, 1947-1949*, București, 2001.
- Ciuceanu, Radu, Roske, Octavian, Troncotă, Cristian, *Începuturile mișcării de rezistență în România*, 2 vol., Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 1998, 2001.
- Constantinescu, Miron, Daicoviciu, Constantin, Pascu, Ștefan, *Istoria României*, București, 1965.
- Deletant, Dennis, *Ceaușescu și Securitatea: constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, Humanitas, București, 1998.
- Dobre, M., *Jertfe în munți. Din rezistența anticomunistă din Munții Țibleșului și Țara Lăpușului*, Cluj-Napoca, 2003.
- Dobrincu, Dorin, „Bucovineni contra sovietici. Rezistența armată antisovietică-anticomunistă din Bucovina”, *Anuarul de istorie orală*, vol. V, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, pp. 96-129.
- Dobrincu, Dorin, Iordachi, Constantin (ed.), *Țărâניה și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*, Polirom, Iași, 2005.
- Ferro, M., *L'histoire sous surveillance*, Calman-Lévy, Paris, 1985.
- Foucault, Michel, *Trebuie să apărăm societatea*, Univers, București, 2000.
- Georgescu, Vlad, *Istoria românilor*, American-Romanian Academy of Arts and Sciences, Los Angeles, 1984.
- Gorun, Gheorghe, Gorun, H., „Revolta minerilor din Motru, 19 octombrie 1981”, *Anuarul de istorie orală*, vol. VI, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005, pp. 262-283.
- Habermas, J., *Raison et légitimité*, Payot, Paris, 1978.
- Habermas, J., *Moral Consciousness and Communicative Action*, MIT Press, Cambridge, 1997.

- Hriniuc, I., „Rezistența națională anticomunistă. Profil de partizan – Gheorghe Pașca”, *Anuarul de istorie orală*, vol. I., Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998.
- Ionașcu, C., *Rezistența anticomunistă din Dobrogea, Ex Ponto*, Constanța, 2000.
- Ionescu, Ghiță, *Comunism în România. 1944-1965*, Londra, 1974.
- Jurj, C., „Mitul «venirii americanilor». Studiu de caz: rezistența anticomunistă de la Huedin”, *Anuarul de istorie orală*, vol. III, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002.
- Kideckel, D.A., „Discourses of Resistance: Antisystemic Performance on a Romanian Collective Farm”, *Anuarul de istorie orală*, vol. VI, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005, pp. 110-133.
- Neculau, Adrian, *Memoria pierdută*, Polirom, Iași, 1999.
- Nolte, E., „Un passé qui ne veut pas passer”, în *Devant l'histoire*, Cerf, Paris, 1988.
- Orga, V., *Premise în rezistența anticomunistă din Apuseni. Studii de istorie orală*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2003.
- Passerini, Luisa, „Introduction”, în Luisa Passerini (ed.), *Memory and Totalitarianism*, Oxford University Press, New York, 1992.
- Pica, Victor Ioan, *Libertatea are chipul lui Dumnezeu*, Arhipelag, Târgu-Mureș, 1993.
- Popescu, Aurelian (coord.), *Poezia în cătușe*, Omniscop, Craiova, 1995.
- Portelli, A., *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, State University New York Press, Albany, 1991.
- Radosav, Doru, „Petre a Icoanei. Travesti și clandestinitate în mișcarea de rezistență anticomunistă”, în Doru Radosav (coord.), *Rezistența anticomunistă din Apuseni. Studii de istorie orală*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2003.
- Roske, Octavian, „Colectivizarea agriculturii în 1949-1962”, *Arhivele Totalitarismului*, an I, 1/1993.
- Russo, H., *Un passé qui ne passe pas*, Fayard, Paris, 1994.
- Silveanu, I., *Cărățile speranței. Destine ale rezistenței anticomuniste din Banat*, Marineasa, Timișoara, 1998.
- Sima, Horia, „Pentru ce-am pierdut războiul din răsărit și am căzut în robia comunistă”, *Buletinul Comitetului Național Româno-American*, XV, 20 aprilie 1972.
- Sitariu, M., *Oaza de libertate. Timișoara, 30 octombrie 1956*, Polirom, Iași, 2004.
- Șandru, Dumitru, „Decretul 83/1949”, *Arhivele Totalitarismului*, I, 1/1993, pp. 133-145.
- Van Gennep, Arnold, *Formarea legendelor*, Polirom, Iași, 1997.
- Voicu-Arnăuțoiu, Ioana Raluca, *Luptătorii din munți*, București, Vredea, 1997.
- Watson, Rubie S., „Memory, History and Opposition under Socialism (Introduction)”, în Rubie S. Watson (ed.), *Memory, History and Opposition under State Socialism*, School of American Research Press, Santa Fe, 1999.
- *** *Bande, bandiți și eroi. Grupurile de rezistență și Securitatea. 1948-1968*, Editura Enciclopedică, București, 2003.
- *** *Rezistența anticomunistă din România. Grupul Teodor Șușman. 1948-1958. Mărturie*, Institutul de Istorie Orală al Universității „Babeș-Bolyai”, Argonaut, Cluj-Napoca, 2004.